

In memoriam

ПАМ'ЯТІ КОЛЕГИ

Сергій СЕГЕДА

Третього листопада цього року з норвезького міста Гамарна надійшла сумна звістка про те, що в засвіті відійшла Ірина Пономарьова, докторка історичних наук, професорка, знана дослідниця історії, матеріальної та духовної культури грецької спільноти України. Не стало колеги-етнологині, з якою автора цих рядків пов'язували довгі роки співпраці та дружніх стосунків.

З Іриною Пономарьовою влітку 2001 р. мене познайомив у Києві відомий фахівець-етнолог Всеволод Наулко. З перших хвилин нашого знайомства мені кинулись у вічі надзвичайно приємна манера спілкування п. Ірини зі співбесідниками, її світла посмішка, стриманість і одночасно впевненість у собі, нездоланий оптимізм й ... елегантність ходи. Згодом з'ясувалося, що в дитинстві й юності майбутня професорка мріяла стати танцівницею, добилася значних успіхів у цій сфері, кілька років постіль керувала дитячим ансамблем народних танців «Барвінок», але, отримавши під час виступу на сцені тяжку травму, була змушена назавжди відмовитись від своєї мрії.

Шлях Ірини Пономарьової в науку не був простим. Закінчивши середню школу в Маріуполі, вона спочатку вступила до одного з технічних вузів цього міста, але незабаром вийшла заміж і облишила навчання, зосередившись на вихованні сина, а згодом і доньки. Природно, що їй доводилось тісно спілкуватись із родичами своєї свекрухи — представниками чисельної грецької спільноти Маріуполя, що навіть за радянських часів змогла зберегти принаймні частину своїх давніх культурно-побутових традицій. Так в неї поступово зародився інтерес до історії та культури греків Приазов'я, серед яких розрізняються елліномовні румеї та тюркомовні уруми. Тож коли 1985 року п. Ірина вступила на заочне відділення історичного факультету Донецького університету, вона спеціалізувалась з етнографії цієї етнічної меншини України, використавши в своїх курсових та дипломних роботах не лише наукову літературу, а й власні спостереження.

Успішно завершивши навчання в 1990 р., Ірина Пономарьова спочатку працювала вчителькою і заступницею директора однієї із середніх шкіл Маріуполя. Вже в цей період вона налагодила систематичне збирання польових етнографічних матеріалів у населених пунктах Донецької обл., де компактно проживають нащадки колишньої грецької людності Криму, яких Російська імперія депортувала сюди

I. С. Пономарьова (26.01.1958 — 03.11.2024)

наприкінці XVIII ст. Наступного року вона опублікувала свою першу етнографічну розвідку, присвячену традиціям весільної обрядовості грецької людності Приазов'я. Незабаром побачили світ її нові праці, в яких висвітлювались питання етнічної історії та традиційної культури цієї національної меншини України.

Діяльність молоді дослідниці привернула увагу керівництва новоствореного Маріупольського гуманітарного інституту Донецького університету, який пізніше набув статусу університету і провідного центру вивчення новогрецької мови та відродження культури грецької меншини нашої держави. З 1993 року Ірина Пономарьова — старша викладачка кафедри історичних дисциплін цього вищого навчального закладу. Одночасно вона продовжила свої експедиційні дослідження та підготувала кандидатську дисертацію за спеціальністю «етнологія» на тему «Етнічна специфіка духовної культури греків українського Приазов'я», яку успішно захистила в 1997 р. на спеціалізованій вченій раді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.

Всі, хто знав п. Ірину, відзначають її організаторські здібності, цілеспрямованість та вміння спілкуватись з людьми. Ці риси вдачі сповна проявились після того, як в 1998 р. її призначили деканом іс-

торичного факультету Маріупольського гуманітарного інституту. Обійнявши цю посаду, вона успішно виконувала свої клопітливі службові обов'язки та одночасно продовжила інтенсивну наукову діяльність, зосередивши свою увагу на питаннях етнічної ідентифікації, родинних традицій, духовної культури та побуту грецької людності. Висвітленню цієї проблематики сприяли безпосередні контакти з її громадами, встановленими в процесі експедиційних досліджень за участі студентів Маріупольського державного гуманітарного університету. Вже в цей період Ірина Пономарьова стала беззаперечним лідером етнографічного вивчення греків українського Приазов'я, а накопичені матеріали, досвід і знання сприяли тому, щоб замислитись над підвищенням свого наукового статусу. За порадою Всеволода Наулка вона вирішила розпочати роботу над докторською дисертацією.

Цей задум Ірина Пономарьова втілила в життя в 2001 р., вступивши до докторантури Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Науковим консультантом докторантки стала відома дослідниця-етнологиня, завідувачка кафедри етнології цього навчального закладу Валентина Борисенко, яка, за споминами п. Ірини, охоче ділилася з нею своїми знаннями і досвідом, всіляко сприяючи роботі над дисертацією. Навчаючись в докторантурі, дослідниця поглиблено опрацьовувала наукову літературу, архівні матеріали і одночасно продовжила свою експедиційну діяльність.

Вже під час нашої першої зустрічі Ірина Пономарьова запропонувала провести антропологічні дослідження греків Приазов'я, започатковані мною 1988 року. Ця пропозиція цілком відповідала моїм науковим зацікавленням і восени 2002 р. ми здійснили спільну експедицію, в програму якої входило збирання антрополого-одонтологічних і дерматогліфічних матеріалів та фотофіксація фенотипів греків-румеїв с. Ялта та греків-урумів с. Старий Крим. Під час цих досліджень я мав змогу спостерігати, як шанобливо ставились до п. Ірини і представники адміністрації, і вчителі, і жителі цих населених пунктів, включаючи осіб пенсійного віку, з якими дослідниця, як з'ясувалось, вже не раз спілкувалася і раніше. Працювати в такій атмосфері було легко і приємно. А після завершення трудового дня нас неодмінно намагались пригостити національними стравами

та напоями. Нерідко частування супроводжувалося виконанням народних пісень.

Завершивши навчання в докторантурі, Ірина Пономарьова повернулася на посаду декана історичного факультету Маріупольського університету, продовживши інтенсивну наукову діяльність. Результати цієї діяльності знайшли відображення в її ґрунтовній монографії «Етнічна історія греків Приазов'я. Історико-етнографічне-дослідження» (Київ, 2006), де узагальнено досвід досліджень інших авторів і власні напрацювання в царині історії та етнології цієї національної меншини України. Окремі розділи книжки присвячені демографічним процесам та мовній ситуації в середовищі греків-румеїв та греків-урумів, їх антропологічному складу матеріальної та духовної культури, а саме: особливостей поселень та житла, народного одягу кінця ХІХ—ХХ ст., специфічних рис у системі харчування, сімейної обрядовості, музично-танцювального мистецтва тощо. Монографія отримала позитивні відгуки у фахових виданнях і була схвально сприйнята науковою етнологічною спільнотою України та Греції.

2007 року на вченій раді історичного факультету КНУ Ірина Пономарьова успішно захистила докторську дисертацію на тему: «Греки Приазов'я: етнонаціональні процеси в аспекті трансформації традиційної культури», що відкрило перед нею нові горизонти. Продовжуючи свою викладацьку діяльність на кафедрі міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного гуманітарного університету та мовно-гуманітарній кафедрі Донецького медичного університету, вона в 2013 р. отримала наукове звання професора. В наступні роки п. Ірина — член спеціалізованих рад по захисту дисертацій і Експертної ради Міністерства освіти, культури та науки України з питань проведення експертизи наукових дисертацій, учасник і керівник низки міжнародних культурознавчих проєктів. Не забарилось і міжнародне визнання заслуг Ірини Пономарьової в історико-культурознавчих дослідженнях маріупольських греків: як запрошена професорка вона читала курси лекцій в двох грецьких університетах — Міжнародному елліністичному в м. Салоніки та Іонічному в м. Керкіра на острові Корф. Продовжуючи свою наукову діяльність, дослідниця після захисту докторської дисертації опублікувала низку статей, присвячених питанням етнічної самосвідомості та окре-

мих аспектам традиційної культури (надто особливостям харчування) греків-румеїв та греків-урумів Приазов'я. Побачили світ також її праці навчального та інформативного характеру в царині етнології Північного Причорномор'я.

Ще під час першого приїзду до Маріуполя в 2002 р. мені випало побувати на концерті, присвяченому Дню міста, який тоді святкували в першу неділю вересня. Він відбувся в приміщенні місцевого драматичного театру, який після 24 лютого 2024 року був переоблаштований на бомбосховище й наступного місяця зруйнований авіабомбою російських воєнних злочинців. Мене тоді приємно здивував репертуар концерту, в якому домінували українські та грецькі народні пісні й танці. Виявилось, що в Маріуполі — російськомовному місті Донеччини — панували проукраїнські настрої.

Це несподіване для мене спостереження підтвердило подальше спілкування з Іриною Пономарьовою та її колегами і студентами МДГУ. Наприкінці лютого 2022 року, коли Маріуполь опинився під шквалом ворожих обстрілів, професорка разом із невісткою, малолітніми онукою та онуком була змушена залишити власну квартиру й заховатись у підвалі одного із сусідніх будинків. Тут в нелюдських умовах, намагаючись якось обігріти та нагодувати малюків, які не розуміли, що діється, вона провела 47 днів. Весь цей час, як пізніше розповідала п. Ірина в одному із своїх інтерв'ю, в підвалі висів український прапор. Лише після того, як місто було повністю окуповане росіянами, його довелося заховати, оскільки загарбники безжалісно розстрілювали за українську символіку всіх, хто мав мужність в такий спосіб виявити своє ставлення до них.

Вдома в квартирі з вибитими вікнами Ірину Пономарьову весь цей час чекав улюбленець родини — кіт Марсель, який дивом вижив у приміщенні з мінусовою температурою, де не було жодної їжі, крім замерзлого шматка сала. В сусідньому будинку врятувався її чоловік, який після кульового поранення, отриманого ще в першій половині 1990-х рр., з тих пір пересувався лише на інвалідному візку. Банківські карточки п. Ірини були заблокованими, кошти на телефоні закінчувались. В цій ситуації нам, київським друзям професорки, вдалось зібрати кошти і підтримати її матеріально. Невістка з онуками через окуповані райони Донеччини і росію вирушили до Норве-

гії, де вже перебували син та донька Ірини Пономарьової. Що ж до самої Ірини Пономарьової, то вона разом із чоловіком, який пересувався за допомогою колісного крісла, і котом Марселем, після «фільтраційних» процедур окупантів і короткого перебування в ростові-на-дону з допомогою небайдужих людей, імена яких відкривати поки що рано, перебралась до Грузії. Під час лікування в цій країні вона отримала повідомлення від адміністрації Критського університету, в якому запропонували їй річний контракт для роботи над книжкою про історію Маріуполя.

Одна із філій цього університету розташована в м. Ретимно на північному узбережжі о. Крит. В одному із затишних районів цього мальовничого міста ми з дружиною восени 2023 року востаннє впродовж тижня тісно спілкувались з п. Іриною. Здавалося б, тяжкі випробування, що випали на долю професорки, майже не вплинули на стиль її життя: вона працювала над книжкою, щодня займалась англійською та новогрецькою мовами і не пропускала аматорських занять грецькими народними танцями в громадському центрі, розташованому неподалік. Однак фізичні перевантаження, емоційна напруга та постійні стре-

си під час обстрілів, тривалого перебування в підвалі та складних мандрів, все ж, далися взнаки: якимсь непомітно в її організмі прокинулася давня хвороба, перші ознаки якої з'явилися якраз під час нашого приїзду. Все ж професорка встигла ще на Криті завершити роботу над книжкою. Влітку 2024 р., після завершення контракту з Критським університетом, вона залишила Ретимно.

Останні місяці свого життя Ірина Пономарьова провела в Норвегії, лікарі якої, за її словами, робили все можливе й неможливе, щоб допомогти їй подолати тяжку хворобу. Під час наших телефонних розмов п. Ірина, як і раніше, охоче ділилася своїми творчими планами і намірами, пропонувала спільні наукові проєкти, запрошувала на гостини до своєї нової домівки. Вона ще встигла побачити електронний варіант своєї книжки «Маріуполь на хвилях історії (1780—2022)», що вийшла друком у видавництві «Кліо» восени 2024 року.

Мужність, вольовий характер, самовіддане ставлення до науки і своєї родини цієї яскравої непере-січної особистості вражають. Такою вона назавжди залишиться в нашій пам'яті.